

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XVI

Neşir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVI

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel.: (0212) 518 26 09

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Adres: İmam Hüsnü Çıkmazı 35/3, 81130 Üsküdar - İST.

Tel.: (0216) 333 91 16

Dizgi: İlhami SORKUN

Tel.: (0212) 511 04 26 - 62

Basıldığı Yer: **FATİH OFSET**

Tel.: (0212) 501 28 23

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46, 34490 Beyazıt - İST.

OSMANLI TAHRİR DEFTERLERİNİN ONOMASTİK DEĞERLENDİRİLMESİNE UYGULANACAK METOD*

Yılmaz KURT

1992 yılında Konya'da yapılan I. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumunda¹ kişiadları kolu başkanı olarak görevlendirilmişim. Bu sebeple burada Tahrir Defterleri üzerinde yaptığım onomastik çalışmalarında karşılaştığım güçlükleri aktarıp uygulanması gereken metod ve yöntemleri açıklamaya çalışacağım.

Onomastik deyimini Türk dilbilimcileri *adbilim* diye adlandırmaktadırlar. Onamistik'in kişiadlarını konu alan antroponimi ve yer adlarını konu alan *toponimi* bölümlerine karşılık henüz genel kabul gören Türkçe bir deyim konulmamıştır. Bu adsız kalışın en önemli sebebi elbette Türkiye'de *adbilim* çalışmalarının henüz emekleme aşamasında olmasıdır. Bizim acizâne önerimiz, kişiadları bilim dalı için KİŞBİL; yeradları bilim dalı için YERBİL deyimleri olmuştur.²

Türk adbilim çalışmalarında Osmanlı Tahrir Defterlerinin önemi bilinmesine rağmen bu onomastik hazinesinden çok az yararlanılmıştır. Adbilim özellikle *kişbil* (antroponimi) alanında Türki-

* Bu tebliğin özeti 18-19 Mart 1994 tarihinde Almanya'nın Erlangen kentinde düzenlenen II. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defteri sempozyumu'nda sunulmuştur.

1 Bu sempozyumun hakkında bkz.: Yılmaz Kurt, "I. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu'nun ardından", *OTAM*, Sayı: 4, Ankara 1993, s. 717-721.

2 Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *OTAM*, Sayı: 4, Ankara 1993, s. 225.

ye'de yayınlanan kitapların çoğu yeni doğan çocuklara ad bulmak isteyen anne ve babalara hitap eden, ticarî zihniyetle hazırlanmış derleme kitaplardır. Bahaeddin Yediyıldız ve Özkan İzgi tarafından başlatılan Tahrir Defterlerinin *kişbil* için kaynak olarak sistematik şekilde kullanma çalışmaları tarafımızdan sürdürülmüştür. Yediyıldız ve İzgi'nin bu öncü çalışmasında sondaj metodu kullanılmıştı.³ Defterin her 10 sayfasından bir sayfa alınarak yapılan bu çalışma metodunda bir veya iki defa kullanılmış olan birçok isim değerlendirme dışında kaldığından adbilim çalışmalarında istenilen sonucu vermemektedir. Bu tesbitten sonra sürdürdüğümüz çalışmalarda ölçme ve sayma metodunu kullanmayı tercih ettik ve Defterde yer alan bütün vergi mükelleflerinin adlarını değerlendirmeye aldık.

MEKANİK METOD VEYA BABA-DEDE USULÜ

1985 yıllarında başladığımız adbilim çalışmalarından önce mekanik metodla çalıştık. Özel olarak hazırladığımız bilgi formlarını teksir ettik. *Kişi adı, baba adı, klişe ve varak numarası*'nı ihtiva eden 4 sütun halindeki bilgi fişlerini arşiv çalışmasının tamamlanmasından sonra tek tek kestik. Bu küçük parçacıkları alfabetik tasnife tabi tuttuk. Bütün isimleri tek tek bir araya getirmek, sonra bunları saymak ve tektek yüzdelerini almak son derece yorucu ve can sıkıcı bir çalışmaydı. Öylesine bir çalışma ki komşulardan bile yardım almak gerekebiliyordu.

BİLGİSAYAR ADBİLİM (ONOMASTİK) HİZMETİNDE

Türkiye'de PC denilen kişisel bilgisayarların kullanılmaya başlaması bize büyük kolaylık sağladı. Bilgisayarı arşive götüremediğimiz için arşiv çalışmalarında yine elle hazırladığımız teksirlerden yararlanmaya devam ettik. Bu bilgileri alarak *DBASE III* ve da-

3 YEDİYILDIZ, Bahaeddin-Özkan İzgi, "1455 Yılında Ordu ve Yöresinde Kullanılan Şahıs Adları", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi I: Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara 1983, s. 361-368.

ha sonra *DBASE IV* veri tabanı programlarına yükledik. Önceleri *Kişi adı* ve *Baba adı* olmak üzere 20'şer karakterlik iki sütun açmaktaydık. Daha sonra varak numaralarının da tesbit edilmesi gerektiğine karar verdik. Kişi adı'ndan sonra 4 karakterli *VRK1* sütunu ve babaadından sonra yine 4 karakterli *VRK2* sütunu açmaya başladık. Bazı isimler babanın ardından "Ali veled-i o" şeklinde yazılmaktaydı. Bu şekilde yazılan isimleri, baba adını bir önceki isimden çıkarmak suretiyle bilgisayara babaadı bölümüne yazdık. Ancak akrabalık ilişkisini göstermek üzere *VRK2* sütunundan sonra 1 karakterlik *AKR* sütunu açtık. Bu kişinin yaşayan bir babanın oğlu olduğunu göstermek üzere *AKR* sütununa "o" harfi yazdık. Vergi mükellefleri iki, üç, dört kardeş olduğundan defterde "İlbeyi birâder-i o; Hasan birâder-i o" şeklinde yazılmaktaydı. Önceleri bu isimleri de baba adları ile birlikte yazmaktaydık. Tasnif ve sayımda kişiyadı sayısı kadar babaadı bulunmakta ve babaadlarında isim yüzdesi değişmemekteydi. Oysa bir önceki nesilde, kardeşler dolayısıyla nüfus azalıyordu. Kişi adlarında 15.000 isim varsa normal olarak babaadlarında bu sayının 12.000 veya 13.000'e inmesi ve yüzde oranlarının da buna göre belirlenmesi gerekiyordu. Bu bakımdan kişiadlarının sayımı ve yüzdelerinin alınması için hazırlanan *DBASE* programına ek programda değişiklik yapılması gerekti.⁴ Böylece babaadları için ayrı bir ek program kullanmaya başladık. Birader olarak kayıtlı bulunan isimlerde babaadları sütununu boş bırakıyor ve akrabalık sütununa "b" harfi koyuyorduk. Sayım ve tasnifte bu boş alanları bilgisayar bir isimmiş gibi görüyor, sayarak yüzdesini veriyor ve bunları doğal olarak listenin en başına koyuyordu. Yüzdelerini alırken ise "b" olanları genel toplamdan düşerek yüzdelerini o şekilde alı-

4 Kişiadları konusunda yapmış olduğumuz çalışmalarda bize bilgisayar kullanmayı kıymetli dostum Doç. Dr. Mesut Elibüyük öğretti. Sayım ve yüzde almak için gerekli olan ek programı da yine kendisi hazırladı. Babaadlarının sayımı için gerekli olan düzeltme ve değişikliği de yapan ve bize saatlerini ayırarak her zaman yardımcı olan meslektaşına şahsım ve tez öğrencilerim adına bir kez daha teşekkürlerimi belirtmek isterim.

yordu. Bu ikinci programdan sonra çalışmalarımız rayına oturmaya başladı.⁵

Bu sefer de kişilerin babaadlarına göre bir değerlendirmesini yapmak istediğimizde biraderlerden dolayı yazılmayan babaadları bir problem yaratmıştı. Maalesef bu problemi henüz aşabilmiş değiliz. Bütün kişilerin babaadlarını yazdığımızda yüzdelerin hesaplanmasında aksaklık doğuyor, bütün babaadlarının yazılmaması durumunda ise kişilerin babaadları ile birlikte değerlendirilmesi mümkün olmuyor. Kişi adlarının babaadları ile birlikte değerlendirilmesi özellikle ihtida etmiş gayrimüslimlerin adlarının değerlendirilmesinde önem kazanmaktaydı. Bunun için çözüm biraz zaman almakla birlikte önce bütün babaadlarının yazılması, değerlendirme yapılıp "sorty" alındıktan sonra DBF dosyasında birâder "b" olanların babaadlarının tek tek yeniden silinmesi olarak görünmektedir. Bizim bilgisayar bilgimiz yetersiz olduğundan dolayı, konunun bilgisayardan program seviyesinde anlayan arkadaşlarımız arasında tartışılmasından yarar ummaktayız.

Kişibilim (antroponimi) çalışmalarımızda karşılaştığımız bir başka zorluk da *DBASE* programlarında elde ettiğimiz yazılı listelerin üzerinde gerekli düzeltmeleri yapmak konusunda oldu. 30-35.000 failden oluşan bir dosyada yanlış yazılan isimlerin düzeltilmesi, farklı okuyuşlardan doğan ayrılıkların birleştirilmesi kâğıt üzerinde kolay olduğu halde ana *DBF* birleştirilmesi kâğıt üzerinde kolay olduğu halde ana *DBF* dosyasında oldukça zor olmaktaydı.⁶ Bunun için index dosyası üzerinde Find komutunu kullanarak düzeltme yapmak gerekmektedir. Düzeltilen her isim yeni yerinde en son isme taşındığından, bu da çoğu zaman sizi kaldığınız yerden

5 Sayın Doç. Dr. Mesut Elibüyük tarafından hazırlanan bu ek programların disketlerini kendisinin iznini alarak isteyen araştırmacılara takdim edebilirim.

6 Konya'da yapılan I. Uluslararası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu'nda bu sıkıntımızı Sayın Dr. Kleber'e açtığımızda bize hemencecik bir program hazırlayarak deftere yazdı. Bizim bilgisayar konusundaki bilgi eksikliğimiz sebebiyle bu programdan yararlanmamız mümkün olmadı. Ancak Dr. Kleber'in hazırladığı programı da saklamayı ihmal etmedik. Kendisine teşekkür ediyoruz.

çok farklı yerlere götürebilmekteydi. Bu mahzuru önlemek için ise kaldığımız ismi sürekli not etmeniz gerekiyor. Ahmed, Ali, Mustafa gibi çok kullanılan isimlerde yüzlerce, hatta binlerce ismi "Page Down" ile geçmek bile uzun süre aldığından bu isimden sonra gelmesi muhtemel isme "find" komutu ile gitmek daha pratik olmaktadır. Mesela "Ahmed" isminden sonra "Ahmed Hoca" veya "Ahmed Hacı" gibi bu ismin değişik bir varyantı gelebileceğinden "find" komutu ile "Ahmed H" yazmamız bize gerekli zaman tasarrufunu sağlayabilecektir. "Ahmed Hoca" veya "Ahmed Hacı" yazmayıp sadece "Ahmed H" yazmamız bizi hedefe daha çabuk ulaştıracaktır. Bundan sonra geriye giderek "Ahmed" isminin son şeklini bulabiliriz.

DBASE programında yanlış yazılan ve düzeltilmesi gereken isimler çok ise bunun için "*RPLACE*" komutunu kullanmamız daha pratik olabilir. Özellikle ilk harflerin küçük yazılmış olması sık rastlanan bir yanlışlıktır. Bu şekilde olan isimler sıralamada listenin en sonunda yer almaktadır. Tek tek düzeltilmesi ise bu tür yanlışlar çok olduğundan fazla zaman almaktadır.

RPLACE komutundan yararlanmak düşüncesiyle isimlerin gerek teksir fişlerine gerek bilgisayara yüklenmesi sırasında kısaltmalar yapma yoluna gittik. Ahmed: A; Mehmet: M; Mahmud: Ma; İbrahim: İb.; İsmail: İs.; şeklinde gösterildi. Bilgisayara da bu şekilde yüklendikten sonra rplace komutu ile bütün "A"ların "Ahmed" olmasını istedik. Ancak listeyi aldığımızda Ahmed'lerin oranının astronomik rakamlara ulaştığını gördük. Bilgisayarımız bütün "A" ile başlayan isimleri "Ahmed" yapmıştı. Bundan sonra tek harfle kısaltma yapılmaması gerektiğini anladık.

İsimlerin bilgisayara girerken büyük harfle mi yoksa küçük harfle mi yazılması daha pratik olacaktı? Bir dosyada bütün isimleri büyük harflerle yazdık. Bu durumda isimlerin baş harflerinin büyük yazılması sırasındaki zaman kaybı ortadan kalktı ve daha hızlı isim girmek mümkün oldu. Ayrıca yanlışlıkla büyük harf yerine küçük harf kullanılmasının yarattığı sıkıntı da ortadan kalkmış oldu. An-

cak sürekli büyük harf kullanmanın da bir mahzurlu yanı vardı. "Kâdir" ve "Kadîr"; "Nâim", "Naîm" gibi birbirine yakın okunan, aynı kökten gelen isimlerde uzatma işareti kullanılması kesin bir zorunluluk olduğu halde büyük harflerde bu uzatma işaretlerini bulmak ve kullanmak bize zor gelmişti. Bu sebeple tekrar küçük harf kullanmaya başladık.

Bilgisayarda gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra kişiadlarını ve babaadlarını iki ayrı liste halinde yazıcıdan almaktaydık. Bu listeler yeniden gözden geçirilip son düzeltmeler yapılıyor, artan isimlerde yüzde oranları da düzeltiliyor. Ancak kişi adları için ayrı liste, baba adları için ayrı liste vermek hem fazla yer kaybına sebep oluyor, hem de okuyucuyu karşılaştırma yapmak için fazlaca yoruyordu. Bu sebeple iki listeyi *WS6* yazılım programında tek liste haline getirmeye karar verdik. Bunun için bir tablo hazırladık.

TD. 200 KASTAMONU SANCAĞI	K İ Ş İ A D I			B A B I A D I				
	A	D	L	A	R	Varak	Aded	%
KIZIL ALA GÖZ						155b	1	0.004
KIZIL DELİ MAHMUD						56a	1	0.005
							—	

Bu tabloda *DBASE* listesinde yer almayan varak numaralarına da yer verilmekte idi. Varak numaraları *DBASE* listesi üzerinde ana *DBF* failden ele yazılıp sonra buraya alınıyor. Varak numaralarının yazılış sebebi, az kullanılan ilginç isimleri tesbit etmek, kaynak olarak kullanmak veya karşılaştırma yapmak gerektiğinde okuyucuya kolaylık sağlamaktır. Teksir fişlerinde isimler yazılırken bu tür ilginç veya şüpheli isimler varak numarasının yanında kaçınıcı satırda kaçınıcı isim olarak geçiyorsa 56b,12/5 şeklinde gösterilmekte ve tam bir nokta tayini yapılmaktadır. Varak numarasından sonra gelen 12 rakamı 12 sırada, 5 rakamı 5. isim olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıda verdiğimiz bu tablonun her sayfanını başında verilmesi biraz yer ve zaman kaybına sebep olsaydı da okuyucunun kolay takip edebilmesi açısından bu gerekli bir fedakârlık olarak görülmelidir.

Uzun listelerin takip edilmesi gözü yorduğundan isimlerin liste halinde verilmesi sırasında her 5 isimde bir satır ara verilmesi bir çözüm olabilmektedir. Ayrıca 100'den fazla kişi tarafından kullanılan isimlerin büyük harfle yazılması ve koyu baskı verilmesi okuyucuya bir kolaylık sağlayacaktır.

WS6 programında özellikle, 1, 2 defa geçen isimlerin 0,002; 0.004 gibi yüzde oranlarının tek tek yazılması uzun zaman aldığından bu işte programın sağladığı bir kolaylıktan yararlanmakta ve SHORTHAND komutun kullanılmaktadır.⁷ 7-8 defa ve daha fazla geçen isimlerin sayısı daha az olduğundan bunları tek tek yazmaktan başka çare yoktur.

Adların bu tablo ile gösterilmesinde adların Arap harfli kışelerinin verilmesi ile eksiklik olarak görülebilir. Biraz gayret ve el yatkınlığı ile kışeler de verilebilir. Günümüzde bir tarayıcı (scanner) ile bu kışeleri % 100 istenilen büyüklükte ve kalitede vermek zor bir iş değil. Bunun için ise maddî durumunuzun iyi olması ve arşivlerimizin bu işe biraz daha yatkın olması yeterlidir. Bu durumda ortaya mükemmel sonuçlar çıkacak, özellikle yeni başlayanlar için büyük kolaylık sağlayacaktır. Bu sağlanırsa Ökkâşe isminin Akka Şeh veya Temessukat Şeh; Zünnun isminin Dalton okunması azalır sanırız. Bir başka deyişle bu sağlanırsa herkes Amerika'yı yeni baştan keşfetmek zorunda kalmayacak demektir.

7 Bu komuttan yararlanmak için özellikle kişi ve babaadlarında 1-8 arasında kullanılan isimlerin yüzde oranlarının yazılmasında yararlanıyoruz. Klavyenin orta sırasındaki L,K,J,H,G,F,D harflerinden sırasıyla 1,2,3,4,5 olarak yararlanıyoruz. Babaadları için de alt sıradaki N,B,X,Z,A harflerinden sırasıyla 1,2,3,4,5 olarak yararlanılmaktadır. Bunu yaparken, 1.....0.003 şeklinde sayıyı aralık boşluklarını ve yüzde oranını bir bütün olarak SHORTHAND menüye almak işimizi çok kolaylaştıracaktır.

ARAP ALFABESİNDEN DOĞAN ZORLUKLAR

Osmanlı Tahrir Defterlerinin *siyakat* denilen özel bir yazı türü ile yazılmış olması ve çoğu zaman da nokta kullanılmaması kimi isimlerin okunmasını iyice zorlaştırmaktadır. Muhammed ismi Türkçede Mehmed olarak kullanılmakta, bazan Muhammed şeklinde de geçmektedir. Bu durumda biz şedde kullanılmışsa Muhammed, şedde kullanılmamışsa Mehmed olarak okumayı tercih etmekteyiz.

Nokta kullanılmış olduğunda bile bazı isimler, Arap harflerinin özelliğinden dolayı 2-3 türlü okunabilmektedir. Örnek olarak Muslu diye okuduğumuz ismi bazıları Arapça anlamdan hareketle, "namaz kılan" anlamında Musallî şeklinde okumayı tercih etmektedirler. Oysa *Silâhdâr Tarihi*'nde bu isim mim ve vav ile yazılmakta ve haliyle Muslu diye okunmaktadır: ⁸

ayn - b - y - d ismini Abîd şeklinde "ibâdet eden" anlamında sıfat-ı müşebbehe olarak okuyabiliriz. Aynı ismi "kulcuk, küçük kul" anlamında ism-i tasgîr kalıbında Ubeyd olarak da okumak mümkündür. Bunların ikisi de doğrudur. Acaba bu Osmanlı vatandaşına dostları Abîd mi yoksa Ubeyd mi diyorlardı? Biz karşılaştığımız böyle bir problemde tartışmalı okunan isim sahibinin kardeşinin isminin Hüseyin olmasına bakarak bu kişinin adını Ubeyd olarak okumayı tercih etmiştik.

m - ayn - ye - n imlâsı ile yazılan isim Mu'în, Mu'ayyin, Mu'ayyen olarak okunabilir ve her üçünün de anlamı vardır. Aynı şekilde m - k - r - m kelimesi Mükrim ve Mükerrerem olarak okunabilir.

Her iki şekilde de kişi adı olarak kullanılabilir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu konu her zaman adbilimin "hassas noktası" olarak kalacak gibi görünüyor.

⁸ Silâhdâr Fındıklı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Tarihi*, İstanbul 1283, s. 619.

KÂTİP HATASINDAN DOĞAN ZORLUKLAR

Bulgar ismi b-l-g-elif-r veya b - vav - l - g - elif - r imlâlarıyla yazılmaktadır. Bu ismin bazen Zu'l-karneyn şeklinde bir Arapça tamlama gibi elif-lâm ile b-vav-elif-l-k-elif-r şeklinde yazıldığına da şahit olmaktayız. Bu şekilde yazım Osmanlı kâtiplerinin Arapça'nın etkisinde kalarak Türkçe kelimeleri Arapça bir kelime gibi yazma gayretlerinden kaynaklanıyor gibi görünmekte. 1521 tarihli Mufassal'da açıkca elif-vav-z-r Özer İli diye elifle yazılan kelimenin aradan çok kısa bir süre geçtikten sonra ayn'la yazılmaya ve Üzeyr veya Üzeyir diye okunmaya başlaması, bu kâtip gayretkeşliğinin tipik bir örneğini oluşturur.⁹

Kâtip hatasından doğan zorluklardan birisi de adların yazım kurallarının tam olarak tesbit edilmeyişi sebebiyle görülen farklı yazımlardır. Durdu isminin tı ve dal ile yazılması; Demir isminin t- ye - m - vav - r, Timur; t - m - vav - r Temür ve d - m - vav - r Demür şeklinde yazılması gibi.

KADIN VE ERKEK İSİMLERİ

Günümüzde sadece kadın adı olarak kullanılan bazı isimler XVI. yüzyılda erkek adı olarak kullanılmaktaydı. Mürüvvet, Handan, Gökçe, Gökşen gibi isimleri buna örnek gösterebiliriz. Bazen de kadınların erkek adı aldıklarını görüyoruz. Sivas'da Mehmed'in kızının adı Kaya Paşa idi.¹⁰ Yine Sivas'da Şah Paşa Hatun, Şah Cihan Hatun, İlaldı Hatun'ların isimleri erkek isimleridir.¹¹

Osmanlı Tahrir Defterlerinde kadın adları pek azdır. Kadın, vâkıf veya mülk sahibi seçkin bir kimse ise, veya herhangi bir şekilde toprak tasarruf etmekte ise, o zaman Tahrir Defterlerinde adı geç-

9 Bkz. BOA, 110 Numaralı Adana ve Özer İli Mufassal Tahrir Defteri. XVI. yüzyıl arşiv belgelerinde Özer İli ve sonra Üzeyr olarak geçen bu sancak Hatay'ın Dört Yol, Payas, Arsuz, İskenderun ilçelerini kapsamaktaydı. Özer İli adı ise günümüzde Özerli diye ulaşılmış Türkçe tarihî yer adlarımızdan olup Dört Yol'a bağlı bulunmaktadır.

10 TD. 10, Sivas Mufassalı, v. 12b.

11 Y. Kurt, Sivas Sancağında Kişi Adları, s. 237.

mektedir. Bu kadınlar genellikle hanedâna veya bey ailesine mensup bir kişi olmaktadır. Kadın adlarına ait elde fazla bir belge bulunmadığından dolayı Osmanlı Tahrir Defterlerinde geçen kadın adları ayrı bir önem taşır. Vakıf kayıtları sebebiyle geçen bu bilgiler bizi Selçuklu dönemi kadın adlarına kadar götürebilmektedir. Özellikle Konya, Ermenek, Mut çevresine ait Evkâf Defterleri bu açıdan önemlidir. Şeriiye Sicillerinde de, mahkemelere intikal eden davalar veya olaylar vesilesi ile, kadın adlarına daha fazla rastlanır.

FARKLI YAZIMLARA FARKLI YAKLAŞIM

Osmanlı Tahrir Defterlerinde araştırmacıyı zorlayan konulardan birisi de farklı yazımlardır. Yukarıda Durdu ismi örneğinde açıkladığımız gibi farklı yazım tamamen kâtip hatası olabilir. Özellikle Türkçe isimlerde imlânın tesbit edilmemiş olması sebebiyle farklı yazımlar görüyoruz. Bulgar ismini hem vavlı, hem vavsız yazabiliyorlar. Ancak bizim burada belirtmek istediğimiz konu farklı yazımların her zaman kâtip hatası olarak değerlendirilmesinin yanlışlığıdır.

Sivas Mufassalında Askerî diye okunan ismin elifle yazılmış olduğunu görünce biz de önce kâtip hatası damgasını vurduk. Sonradan hiçbir Osmanlı kâtibinin asker kelimesinin elifle yazacak kadar cahil olmayacağını düşünerek sözlük araştırmasına başladık. Bulduğumuz sonuç oldukça şaşırtıcı idi: İşkere isminin diğer bir söyleyişi İşkeri şeklinde idi ve doğan, şahin gibi av yapmağa yarayan kuşlara verilen Farsça bir isim olarak kullanılmaktaydı.¹²

Sultan isminin "tı" yerine "te" ile yazılmasında aynı durum söz konusu olabilir mi? Kâtip, bazı Sultan isimlerini te ile yazıyor. Bu basit bir kâtip yanlışı mıdır, yoksa altında bir mesaj mı saklıdır? Te ile yazılan isimleri Seltan diye okuyarak bu yazım farklılığını göstermek bir çözüm olabilir.

Pervende veya Birunda diye okunan bir erkek ismi var. Sivas Mufassalında isim tam olarak noktalanmıştı.¹³ Bu durumda bütün bu şekilde yazılan isimleri Pervende olarak mı okumak gerekecektir. Yoksa sadece noktalı olanı Pervende diğerlerini Birunda diye mi okuyacağız? Bu müşkil Nur Ali, Boz Ali, Tur Ali gibi türlü okunuşa izin veren isimlerde de görülür.

GAYR-I MÜSLİM İSİMLERİ

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde pek çok milleti barındırmış olduğundan çeşitli dil ve lehçelerde pek çok kişi adı Osmanlı Tahrir Defterlerine yansımıştır. Bugün Türkçe adlarında bile bazı isimlerin okunmasında ve anlamlandırılmasında zorlanmaktayız. Hal böyle iken hiç bilmediğimiz dillerde 400 sene önce kullanılmış ve bugün belki de hiç kullanılmayan isimlerin okunmasında zorlanmamız doğaldır. Doğru olan bu tür isimlerin o milletten bir bilim adamı tarafından okunması ve değerlendirilmesidir. Gayr-i müslim reyâ içerisinde Türk ismi de bulunmaktaysa o zaman ekip çalışması yapmak gerekecektir.

Gayr-i müslim isimlerinde Abraham, Yusuf, Musa, Hızır, Balı, Hacı gibi isimler farklı şekilde yazılarak bu kimselerin Müslüman olmadıkları gösterilmek istenmiş gibidir.¹⁴ Yusuf (Yasef) ve Musa isimlerinin sin yerine sad ile yazılması, Hacı isminin "ha" yerine "güzel he" ile yazılması bu sebeple olmalıdır. Karagöz, Arslan, Kaplan gibi İslâm dışı Türkçe kökenli isimlerde ise farklı yazıma gerek duyulmamıştır.

Gayr-i müslimler İslâmiyete geçtiklerinde bunlar Veled-i Abdullah olarak deftere kayıt edilmekteydi. Veled-i Abdullah'lara çoğu yerde Mübarek, Uğurlu, Sa'îd gibi belirli adlar verilmekte ve bu kimseler genellikle köy veya cemaatin en sonuna yazılmaktadır.

13. TD. 10, 12b.

14. TD. 154, Afyonkarahisar Tahrir Defteri, v. 10b.

Trabzon, Niğbolu gibi İslâmiyete geçişin yoğun olduğu yerlerde veya Acemi ocağına alınan devşirme adlandırmalarında ise buna uyulmuyordu.

MEZHEP İZLERİ

Kişiadlarından hareketle bir bölgenin XVI. yüzyıldaki etnik yapısını tayin etmek mümkündür. Vergi nüfusunun Rum veya Makedon isimleri taşımasından hareketle o yörenin etnik haritası çizilebilir. Müslüman kesimde ise İslâmiyetin etkisiyle ortak isimler alındığından bu iş biraz daha zorlaşabilir. Ancak bazı isimler sadece Araplarca, bazı isimler sadece İranlılarca kullanıldığından yöredeki Arap ve Acem nüfusu da anlamak mümkündür. Bu halde ise nüfus içinde başka milletten olan azınlıkları tesbit zordur. Diyarbakır, Mardin yöresindeki köy ve cemaatlerde görülen Dönmez, Ürkmez, Eslemez gibi Türkçe fiil köklerinden yapılmış isimler Anadolu'nun diğer yörelerinde bile az görülen isimlerdir. Bu sebeple Türkçe bilmeyen insanların bu isimleri kullanmış olması zordur. Bu tür isimler bizi bölgede Akkoyunlu - Karakoyunlu katmanlarına götüren işaretler olarak algılanmalıdır.

Müslüman isimleri içerisinde bazı isimler mezhep eğilimleri taşımaktadır. Bugün de Alevî eğilimler taşımakta olan Sivas, Tokat, Çorum gibi bazı bölgelerimizde XVI. yüzyıldaki nüfusun adbilim açısından değerlendirmesini yaptığımızda Ali Kulu, Aliverdi gibi bazı isimlerde belirli bir yoğunlaşma göze çarpar. Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da Gulâm-ı Ali, Ali Şah, Ali Balı, Nur Ali, Seydi Ali gibi isimlerde oran artması görülür. Mardin, Diyarbakır, Musul gibi sancaklarda Kerbelâ adı doğrudan doğruya isim olarak karşımıza çıkar. Bilinenden bilinmeyene doğru hareketle bu tür isimlerin tesbiti ile XVI. yüzyıldaki mezhep eğilimlerinin kaba bir haritasını ve bu haritanın ortaya koyduğu sosyal sonuçları tesbit edebiliriz.

Merkezî sünnî otoritenin etkisinden uzak Alevî Türkmen toplumları arasında Orta Asya kökenli Türk isimlerinin daha çok kulla-

nıldığını ve dolayısıyla bu Türkmenler arasında kişi/isim oranının yüksek olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Özellikle şehir toplumlarında XVI. yüzyılın ikinci yarısında kullanılan kişiadlarında yoğun bir İslâmîleşme sürecine şahit olunduğu halde Alevî kesimde örf ve âdetler gibi, bunun bir parçası olarak kullanılan kişi adları da daha sağlam korunmaktaydı.

KÜLTÜREL YANSIMA

Bugün bir babanın çocuğuna Boğa, Tosun, Koyun, Köpek gibi adlar verebileceğini düşünmek bile zordur. Hayvanın insan hayatında büyük bir yer tuttuğu XVI. yüzyıl konargöçer cemaatleri için bu hayvanlar son derece değerli idi ve çocuklarına ad olarak vermekte bir sakınca görmediler. Bugün hakaret anlamında kullanılan köpek, o zaman hayatî denilebilecek bir öneme sahipti.¹⁵ Hayvancılık hayatın temel ögesi idi. Yeniil sancağında çocuklara Kuzugüden, Konya sancağında Atgüden, Atçeken isimleri konulmaktaydı. Şehirde cami imamının çocuğu ise Muslihiddin, Muhyiddin, Nureddin oluyordu. Osmanlı kadılarının arasında, Muslihiddin adının çokluğu ilmiye sınıfının babadan oğula ne oranda geçtiğinin de bir göstergesidir.

COĞRAFYALAŞAN ADLAR

Tahrir Defterinde bir yer isminin Yörügan Şah diye okunmuş olduğunu gördüm. Kelimenin yazımı gerçekten bu şekilde okumaya izin veremekteydi. Harita üzerinde bu yeri bulmaya çalıştığımda böyle bir yer bulmak mümkün olmadı. Haritada Türkayşa köyü vardı ve büyük bir ihtimalle aranan köy bu köydü. Türkân Şah kelimesi zamanla bozularak Türk Ayşe haline dönüşmüş olmalıydı. O

15 Ünlü gezginimiz Evleya Çelebi Sincar yöresini anlatırken şöyle diyor:

"Bu diyarda bir köpek doğursa şenlik yaparlar. Bir siyah Köpek ölse soğan suyu ile yıkayıp, kefenleyip ahlıya köpek mezarlığına götürürler. Ölen köpeğin canı için yaşayan köpeklere koyun kebabı verirler. Yemeği önce köpeğe verirler. Bin kuruşa, on katıra bir siyah köpek satın alırlar. Bkz.: *Seyahatnâme*, c. IV, s. 1148, Üçdal Neşriyat Yayını.

zaman bu yer adı da Yörügan Şah değil Türkân Şah okunmalıydı.

Karadona bugün Çorum iline bağlı bir köydür. Köyün eski adı da Karadonaşa olarak geçiyor. Tahrir Defterlerinde ise Karadona veya Karadonaşa diye bir köy yoktur. Defterde Karahisar-ı Demirli'ye bağlı bir köy olan Kara Doğan Şah köyü, 400 yıl sonraki haritalara Karadonaşa diye geçiyordu. İhtimal ki birgün gelecek bu köyün de adı "yabancı ad" diye değiştirilecektir.

FARKLI DİLLER

Yağmur Türkçede coğrafi terim anlamıyla kullanılırken Arapça'da ya'mûr oğlak anlamındadır. Osmanlı Tahrir Defterlerinde çoğu zaman elifsiz ve ikinci imla ile yazılan kelime Arapça "oğlak" anlamında mı yoksa Türkçe'deki yağmur anlamında mı kullanılmıştır. Bu ismin elifsiz şekliyle Musul, Mardin ve Diyarbakır, Adana taraflarında da kullanılmakta olduğunu görüyoruz. Buna karşılık Yağmur veya Ya'mûr adı Ankara'da 3 (0.011) - 1 (0.005) oranında iken¹⁶ 34.871 vergi nüfusunun yaşadığı Kastamonu sancağında bu isim hiç kullanılmamış.¹⁷ Türkçe'de halk arasında yağmurun diğer adı rahmet'tir. Rahmet ve Rahmetî isimleri XVI. yüzyılda kişiyi ad olarak kullanıldığı için kelime Türkçe olup "yağmur" anlamıyla da kullanılmış olabilir. Çat kelimesi hakkındaki ilginç bir yaklaşımı Sayın İ. Beldiceanu'dan dinlemiştik. Yunanca sözlükte kelimenin kullanılmış olması o kelimenin aslını ve anlamını çözmekte yeterli kanıt olamaz. Türk halkı düşmanı "alınının çatından" vurur; "yolçatı"nda binitten iner. "Kara" sözcüğü değişik zaman ve bölgelerde değişik anlamlarda kullanılır. Nar Türkçe'de bilinen meyve, Arapça'da "ateş" anlamındadır.

16 İlhan Aksoy, *Ankara Sancağı Kişi Adları*, Ankara 1993, s. 46 (DTCF Yayınlanmamış Lisans Tezi).

17 Jülide Akyüz, *Kastamonu Sancağı Kişi Adları*, Ankara 1991 (DTCF Yayınlanmamış Lisans Tezi).

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Edebiyat Fakültelerinde *Adbilim* Anabilimdalı açılarak bu alanda derinlemesine ihtisaslaşma sağlanmalıdır. Adbilim Anabilimdalı tarihî-coğrafya gibi Tarih ve Dilbilime eşit uzaklıkta bir bilim dalı olarak görülmeli ve teşkilâtlandırılmalıdır.

2. Osmanlı ve Türkçe Adbilimi (Onomastikası) üzerine bir dergi çıkarılmalı, bilim dünyasına ve halka mal edilmelidir.

3. Türk Kişiadları Sözlüğü bir an önce çıkarılmalıdır. Bunun ardından Rum, Bulgar, Arap, Slav Kişiadları Sözlükleri çıkarılmalı ve böylece tarihî adlar tesbit edilmelidir.

4. Kültür Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığının ilgili birimleri ile Üniversite işbirliği sağlanarak bölge taramaları yapılmalı, adbilimle ilgili folklorik malzeme tesbit edilmelidir. Geniş ailelerin soy kütükleri, çocukların isimlerinin kim tarafından ve ne şekilde verilmiş olduğunun tarama yoluyla tesbiti ve sınıflandırılması köy ilkokul öğretmenlerinden, halk eğitim müdürlerinden yardım alınarak gerçekleştirilmelidir.

5. Üniversitelerimizin Tarih, Dilbilim, Halkbilim bölümlerinde konu ile ilgili lisans, master ve doktora tezleri verilmeli ve bunların yayınlanması temin edilmelidir.